

veszedelmek, amelyektől a szabad verseny hívei félnek” az Országos Köznevelési Tanács kinyilvánította, hogy „ragaszkodni fog néhány elvhez. 1) Minden tankönyvet nyilvános pályázat kiírása után írat meg; ez biztosítja a legszélesebb nevelői körök bekapcsolódását. 2) A pályázatok jellegűek lesznek; ez minden személyi befolyás érvényesülését kizárja. 3) A pályaműveket gondosan megbíráltatja, a döntést a követelményeknek megfelelően újjáalakított tankönyvi bizottságra bízta, amelynek csak olyan tagjai lehetnek, akiknek semmi kapcsolatauk a tankönyvírással és a tankönyvírókkal nincsen. 4) A tankönyveket időszakonként átvizsgálja és gondoskodik arról, hogy minden szakirányú, pedagógiai és nyomdatechnikai újítás érvényesüljön bennük. 5) Bizonyos időközökben új, esetleg állandó pályázatot ír ki.”⁸¹

Az így körvonalazott rendszer kezdetben életképesnek látszott. A minisztérium 1946-ban pályázatokat hirdetett általános iskolai tankönyvek írására, megbízta az OKT-t a pályázat lebonyolításával, majd a megbízott szerzők munkájának irányításával. Az Országos Köznevelési Tanács tankönyvbizottsága kidolgozta az általános iskolai tankönyvkészítés alapelveit. A tankönyvírók ennek alapján dolgoztak és több jól sikerült munkát produkáltak.

A sikerekkel egyidőben azonban a hurok is szorult. Egy 1947 júniusában megjelent kultuszminiszeri rendelet szerint a következő tanévtől az egyházi iskolák kivételével minden alap- és középfokú iskolában „csak a vallás- és közoktatási miniszter kiadásában megjelent tankönyvet szabad használni”.⁸² Ezután a minisztérium nem az „engedélyezett”, hanem az „iskolák számára kötelezően előírt” tankönyvek jegyzékét tette évenként közzé. A monopólium realizálása az 1948-ban életre hívott Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalatra hárult.

1948-ban felgyorsultak az események. Az iskolák államosításával az állami tankönyvmonopólium általánossá vált. Az ugyancsak 1948-ban létrehozott Országos Neveléstudományi Intézet (az ONI) átvette az „ideiglenesen szüneteltetett” OKT feladatkörét. Bár keretei között külön Tankönyv- és tantervosztály működött, az egyre diktatórikusabbá váló politikai viszonyok között kicsúszott a lába alól a talaj. Az 1948–49-ben és 1950/51-ben megjelenő dogmatikus marxista tankönyvek már nem pályázat, hanem minisztériumi megbízás alapján, a szakszerű pedagógiai kontrollt nélkülözve készültek. A következmény tragikus volt. Néhány tantárgyból egy évtizeden át olyan tankönyvekből volt kötelező tanítani, amelyek a tanulók számára gyakran teljesen érthetetlenek, megemészthetetlenek bizonyultak. Jellegetes példát szolgáltattak erre az 1948/49-ben kiadott történelem-tankönyvek. Megjelenésük után csakhamar felháborodott tanári levelek tömegei érkeztek a minisztériumba. A pedagógusok az ország legkülönbözőbb vidékeiről tiltakoztak a taníthatatlan tankönyvek ellen.⁸³ A bírálatok persze nyilvánosságot nem, a szerzők viszont Kosuth-díjat kaptak.

1950, az ONI felszámolása után tankönyvkiadás a pártközpont és a minisztérium belső ügyévé vált. A Tankönyvkiadó csupán végrehajtó szerepet játszott. Ezzel nemcsak a tankönyvpiac szűnt meg, hanem a jóváhagyás bármilyen szakmailag elfogadható formája is. Míg a 20-as évek „rendteremtő” konzervativizmusa – bármennyire igyekezett – a tankönyvpiacot nem tudta legyűrni, az ezt követő időszakok különböző színvonalú kollektivisták „rendteremtési” akciói végeztek vele.

SZEBENYI PÉTER

81 Kiss Árpád: A tankönyv. Köznevelés, 1946/22.

82 A vallás- és közoktatási miniszter 4.340/1947. V.K.M. számú rendelete az iskolai tankönyvek használatáról.

83 Tankönyvbírálatok, 1950. A Művelődési Minisztérium Irattára. E1284–19 T csomó.

NEMZETKÖZI TANKÖNYVEGYEZTETÉSEK

A NEMZETKÖZI TANKÖNYVEGYEZTETÉSEK KEZDEMÉNYEZÉSE – ha nem is megvalósulásának folyamata – közel egy évszázados múltra tekint vissza.¹ A 19. század végén neves történészek és pedagógusok felismerték, hogy a különböző országok tankönyvei – különösen a történelemtankönyvek – tendenciózusan, gyakran tudatos rosszindulattal írják más országok népei életének jelenéről és múltjáról. Gyakran csak információhiány vagy téves adat és értékelés, máskor szándékos torzítás áll a tankönyvi ábrázolások mögött. Különösen olyan országok esetében, ahol a múlt sebei még nem hegedtek be, előítéletek vagy politikai szándék húzódik a félremagyarázások mögött. Nem véletlen, hogy épp a német és a francia tudósok vetették fel az 1890-es években a nemzetek közötti kölcsönös tankönyvvizsgálat kérdését, felismerve, hogy az iskolai oktatás lehet az egyik alapvető eszköz a megbékélésnek vagy az egymás elleni ellenszenvre, gyűlöletre nevelésnek.

Amire ez a kezdeményezés beérett volna, az első világháború elsöpörte az akciót és a mögötte álló szándékot is. A nacionalista előítéletek kerekedett felül, s a régi ellenségek új ellenségként a fegyverekre bízták a döntést. A háború befejezése utáni gyűlölködés több mint egy évtizedes enyhülése kellett a gondolat újjászületéséhez.² Mégis – mondhatni – az első világháború tanulságaként született meg nemzetközi tankönyvfelülvizsgálat néven egy széleskörű pedagógiai és tudományos mozgalom. Ez elérte, hogy a Népszövetség nemzeti és nemzetközi bizottságokat hozott létre, amelyek a tanáregyesületekkel együttműködve 1935-re kidolgozták a *Nemzetközi Ajánlások* című dokumentumot. Ezek alapján a német és a francia történészek meg is kezdték a tárgyalásokat, amelyeket a fasiszta hatalom keltette szellem és a háborúra készülődés épp úgy elsodort, mint negyedszázaddal korábban az első próbálkozást.

A második világháború után az UNESCO karolta fel a nemzetközi tankönyvegyeztetések gondolatát, s vállalta magára a megszervezés kezdeményezését.³ Ismét a francia és még inkább a német tudósok reagáltak leggyorsabban, talán a legitimizálás igényétől is hajtva. A

1 1889-ben az *I. Interparlamentáris Konferencia* ajánlotta a nemzetközi tankönyvi egyeztetést, mint a békére nevelés eszközt, hivatkozva arra, hogy ezt a gondolatot már *Comenius* is felvetette. Az első világháború után a Népszövetség megalapította Genfben az *Intellectual Cooperation*ot. Itt szövegezték meg 1930-ban a tankönyvegyeztetések elvi követeléseit. Ezek szerint elsősorban tárgyalásos meg egyeztetésre kell törekedni: „A tankönyvek csak tudományosan igazolt dolgokat tartalmazhatnak. Ki kell küszöbölni minden előítéletet és rosszindulatot. Semmiféle háborút sem szabad dicsőíteni, ellenben megfelelően kell ismertetni a nemzetközi szervezetek munkáját. Tudatosítani kell, hogy a háborúk nem oldanak meg semmiféle kérdést, erre nemzetközi tárgyalások és egyezmények alkalmasak. Ki kell zárni a tankönyvekből mindenféle sovinizmust.” Ezekre a – részben kissé egyoldalú – elvekre tér vissza 1951-ben az UNESCO.

2 A megvalósítás első – igaz, periférikus – lépését az Argentína és Brazília között 1933-ban folyó tárgyalások jelentették. 1935-ben a német és francia szakemberek között az 1789–1925-i történelmi anyag egyeztetéséről folytak a tárgyalások.

3 1947-ben az UNESCO rendezésében nemzetközi szeminárium foglalkozott a kérdéssel Sevresben. Ezen magyar küldöttek is részt vettek.

második tankönyvegyezmény a De Gaulle-i, Adenauer-i megbékélési politika szellemében épp e két, oly sok egymás elleni történelmi vihart megért ország között jött létre 1952–53-ban. Az elsőt, a talán még nehezebbet, a legélesebb ellentétet hordozó két ország, Lengyelország és Németország kötötte 1951-ben. Kétségtelen, nagy szerepe volt ebben *Georg Eckert* német történésznek, aki megszerezte több német és külföldi tanáregyesület, szakszervezet, vezető politikus, sőt szövetségi állami adminisztráció támogatását, s ennek segítségével létrehozta Braunschweigben a Nemzetközi Tankönyvi Intézetet. A Braunschweig-i Kant Főiskolából kinőtt intézetnek Európa és a világtörténelem-, földrajz-, irodalomtan-könyveinek vizsgálata és elemzése, a Németország és más országok közötti tankönyvi egyeztető tárgyalások folytatása, megállapodások megkötése vált feladatává.⁴ Ennek az intézetnek a révén jutott el hozzánk is – nagy késéssel – a tankönyvegyeztetések híre.

Mondhatni, egy szükségszerű véletlen kapcsán. 1966-ban *Radó Sándor* földrajztudós a Német Szövetségi Köztársaságban járt; elhozta, s nekem ajándékozta a braunschweigi intézetnek a nemzetközi tárgyalásokról szóló, akkor már könyvtárnyi megjelent köteteit.⁵ Így szereztem én és velem együtt a magyar szakdidaktikusok kis tábora tudomást erről az akcióról, a gondolatról és lehetőségről is. Diplomáciai berkekben biztosan ismeretes volt korábban is, de – nemzetközi tájékozottságunk korabeli szintjére jellemzően – a szakma csak több mint másfél évtizedes késéssel jutott az első információhoz. És egy véletlen folytán éppen én!

Beszámolóm éppen ezért nem lehet mentes a szubjektív elemektől. Nemcsak azért, mert az új információk birtokában én indítottam el a nemzetközi egyeztetés lavináját, hanem azért is, mert több mint két évtizeden keresztül szervezője voltam a Magyarország és más országok közötti tankönyvegyeztetéseknek. A nevem tehát többet szerepel a dokumentumokban, mint az illendőnek érzem leírni. Helyzetemnél fogva mindannak az iratanyagnak a birtokában vagyok, amely ma már sehol másutt nem található meg. Nagyrészt ugyanis megsemmisült az OPI szétverésének sok költözést kiálló kálváriájában, s a minisztérium gyakran változó referensei utáni selejtezésekkor. Ezért mint kezdeményező, szervező, résztvevő, iratórzd most – a megadott terjedelemben – csak rövid és nagyon hézagos krónikát írhatok az általam fontosnak vélt tények, anyagok kiemelésével. A kérdéskör alaposabb bemutatása önálló könyvet érdemelne.

A braunschweigi kötetek megismerése után siettem az akkori Közoktatásügyi Minisztérium figyelmét felhívni erre a kezdeményezésre, és javasoltam csatlakozásunkat az akcióhoz. Egyúttal kértem a lehetőséget, hogy az Országos Pedagógiai Intézet Történelem Tanszéke (amelynek akkor a vezetője voltam) felvehesse a kapcsolatot a Nemzetközi Tankönyv Intézettel.⁶ A Szocialista Országok I. Történelemtanítási Szimpóziumának előkészítő bizottsági ülésén is felvettem a nemzetközi tankönyvegyeztetések gondolatát.

A valóság kedvéért sietve szeretném leszögezni, hogy ekkor már a kapuk egyáltalán nem voltak hermetikusan lezárva, a tárgyalások gondolata benne volt a levegőben. 1966 októ-

berében a Szocialista Országok II. Történelemtanítási Szimpóziuma előkészítő ülésén az elnöklő dr. *J. Chorvat*, a prágai Károly Egyetem professzora, a Csehszlovák Történelmi Társulat elnöke javasolta a tankönyvegyeztetési igényünk határozatlanul való kimondását. Közben más szálakon is megkezdődtek a kapcsolatalakítások. Így ír erről egy korabeli, a tankönyvegyeztetések egy évtizedes múltját összefoglaló dokumentum:

„A 60-as évek elejére ismertté váltak azok az erőfeszítések, amelyeket az UNESCO keretében a nyugati országok tettek. Tudomást szereztünk azokról a tankönyvegyeztetési munkálatokról is, amelyeket a braunschweigi nemzetközi tankönyvintézet végzett. A hazai és nemzetközi előzmények az OPI történelem tanszékét arra késztették, hogy az eddig szűk kiadói körben folyó munkát intézményesítse, kiszélesítse, és tudományos szempontból megszervezze. Ez elősegítette azt, hogy más kulturális intézményeink, így a Kulturális Kapcsolatok Intézete is fölfigyelt a tankönyvegyeztetés jelentőségére és segítséget nyújtott a lebonyolításban.”⁷

Az első tankönyvegyeztető tárgyalásokra az osztrákokkal került sor 1966 februárjában és márciusában Budapesten, illetve Bécsben. Egyidőben, de külön bizottságok egyeztetették a történelem- és a földrajz-tankönyveket. Ez az akkor sikeresnek minősített tárgyalássorozat a két ország közötti kulturális egyezmény szerint az UNESCO égisze alatt folyt. (Ezt azért érdemes megemlíteni, mert ettől fogva Magyarország arra törekedett, hogy a más országokkal megkötött kultúregyezményekbe kerüljön be a kölcsönös tankönyvrevízió feladata.) A tárgyalások célja tekintetében pedig az UNESCO nemzetközi megértést célzó ajánlásait fogadtuk el. E szerint mindkét fél törekszik kiiktatni tankönyveiből a téves adatokat, a másik fél számára sértő kitételeket, kerüli a más népeket lebecsülő megfogalmazásokat, s minden momentumot, ami a másik gyűlöletére nevel.

Az osztrák-magyar tárgyalások gyors eredményre és megállapodásra vezettek. A sikeres alkunak meglehetősen nagy sajtóvisszhangja volt. *Alexander Novotny* joggal állapítja meg a tárgyalásokról írt könyvében: „Annyit azonban máris meg lehet állapítani, hogy valamennyi résztvevő azon volt, hogy elfogadja mindazt, amit csak lehet, és csak azt vesse el, amit föltétlenül kell és nem fordítva. Az ideológiai különbségek szinte nem is kerültek szóba, a tárgyalás arról folyt, mit íté meg helytelenül valamelyik ország tankönyve, mivel sértheti meg a másik jogos önértéket.”⁸ A tárgyalások középpontjában természetesen a Habsburgok egyoldalú magyar-értelmezése és a magyar függetlenségi küzdelmek nem kevésbé egyoldalú osztrák megítélése állott. Mi könnyű szívvel mondtunk le a Habsburgokat diffamáló jelzőiről, egyoldalú értékeléséről, s ugyanilyen készségesen ismerték el osztrák partnereink, hogy a magyar nemzeti függetlenségi küzdelmek mögött tömegek és valós vagy vélt érdekek álltak, nem minősíthetők azok egyszerűen „a délies temperamentumú magyarok” rebelliójának.⁹

1966 szeptemberében Budapesten került sor a francia-magyar történelemtankönyv-tárgyalásokra. Mindkét fél a lehető legmagasabb szintű bizottsággal képviseltette magát. A

7 „Tankönyvegyeztetési munkálataink. (Vázlat, a Német Unesco Bizottság szempontjainak figyelembevételével)”. Az Országos Pedagógiai Intézet 1976. június 10-i feljegyzése a Művelődési Minisztériumhoz. Az eredeti másolati példánya birtokomban van.

8 Alexander Novotny: Osztrák-magyar tárgyalások történelem tankönyvekről. (in: *Internationales Jahrbuch für Geschichte und Geographie Unterricht*. Vol. 10. 1965–66. pp. 168–170.) Novotny felfogására jellemző az alábbi idézet: „Helytelen lenne, ha mindent rózsaszínben akarnánk feltüntetni, és így az osztrákokat és a magyarokat egyaránt diszkreditálni akarnánk honfitársaik és elvtársaik előtt. De helytelen lenne az is, ha óriási méretűre nagyítanánk fel a véleménykülönbségeket, hogy így tápot adjunk a kárörvendésnek, a gyűlölködő kritikai megfogalmazásoknak.”

9 A tárgyalásokról és a megegyezésekről részletesebben l.: Unger Máttyás: A magyar és osztrák történelem tankönyvek kölcsönös vonatkozásai. A kétoldalú tankönyvkorrekció tanulságai. *Történelemtanítás*, 1966/3. Az ún. Állásfoglalás szövege a birtokomban van.

4 A Georg Eckert Intézet történetét és az előzményeket lásd a *Georg-Eckert-Institut für Internationale Schulbuchforschung*. Braunschweig, 1985. c. kötetben. Érdemes összehasonlítani a könyv 1993. évi új, átdolgozott kiadásával. Az eredeti kötet szerkesztője Otto Hoppe, az új kiadásé Raderich Henry.

5 1951 óta rendszeresen megjelenik az intézet kiadásában az *Internationales Jahrbuch für Geschichte und Geographienunterricht* című kiadványsorozat. A Jahrbuch egyes fontosabb anyagaiból – néha igen vastkos – különkiadványok is napvilágot látnak.

6 Ezt a kérést még 10 év után is újra és újra megismételtem, amint azt a másolatban birtokomban lévő, 1973. évi „Javaslat tájékoztató látogatásra a braunschweigi Nemzetközi Tankönyvintézetben” című 6 oldalas beadvány tanúsítja.

a tankönyvi megbeszéléseket. Így pl. a román-magyar vegyesbizottság 1973-ban tárgyalt arról, hogy mit tanítsunk, és mit kellene tanítani az iskolákban egymás múltjáról és jelenéről.

A párhuzamos munka és a kevés konkrét eredmény az Országos Pedagógiai Intézet Történelem Tanszékét arra készítette, hogy 1974 januárjában feljegyzésben kérje *Gosztonyi János* miniszterhelyettest a nemzetközi tankönyvegyeztetések kérdésének rendezésére. A részletes tervezetben alapvetőnek tartottuk, hogy az egyeztetések minden esetben kerüljenek bele a két ország kultúregyezményébe, s azok eljárása egységes legyen.²³

Valószínűleg a külügyi szervek hanyagsága, az állami bürokrácia tehetetlensége, nemtörődömsége és közömbössége okozta a 70-es évek közepének szélcsendjét, amelyet csak a helsinki tárgyalások mozdítottak ki a holtpontról. 1977 januárjában *Garamvölgyi Károly* miniszterhelyettest bízta meg a Minisztertanács 3112/1976.sz. határozata 8. pontjának végrehajtásával, amely az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet záróokmányának határozataiból adódó feladatok között kimondta a nemzetközi tankönyvegyeztetések szorgalmazását is.²⁴ Ennek alapján a Minisztérium négy munkabizottságot hozott létre. Egyet a magyar nyelv szélesebb körű oktatásának előmozdítására; egyet a tőkés országokkal való tankönyvegyeztetések szervezésére; egyet a nemzeti politikánk képzési módszereinek propagálására az érintett országokban; egyet a diplomák összehasonlítására és egyenértékűségének a megállapítására. A második bizottság célját a következőképpen állapították meg: „a tőkés országok illetékes intézményeivel való tankönyvegyeztetés, általa a szocialistaellenes ferdítések, rágalomok csökkentése a tőkés országok tankönyveiben.”²⁵ Ez annál meglepőbb volt, mivel már a minisztériumban közkezen forgott az eddigi tankönyvi tárgyalásokról s az eredményes egyeztetések feltételeiről szóló 1975. január 10-i jelentésünk, amely alapvető feltételként a kölcsönös toleranciát és a direkt ideológiai kérdések elkerülését jelölte meg. Ez a jelentés leszögezte: „Nyugati partnereinkkel folytatott tárgyalások során az eltérő világnézeti alappal összefüggő kérdéseket – a lehetőségekhez képest – kikapcsoljuk, s a szűkebben vett szakmai vitákra szorítkozunk. (Ausztria és Franciaország esetében ez nagyon jó módszernek bizonyult.) A tankönyvegyeztetésnek vannak általánosabb eredményei, ilyenek a tudományos kapcsolatok előkészítése, a tapasztalatcsere, a tankönyvek didaktikai konstrukciójára vonatkozó ösztönzések. A közvetlen, az egész közoktatásban érvényesülő eredmény abban mutatkozik meg, hogy pontosabb lesz a földrajz- és a történelemtankönyvek szövege, s így a tankönyvek jobban szolgálják a kölcsönös megértést, megbecsülést.” Ezután felsorolja, hogy mely területeken sikerült eredményeket elérnünk: „az adatok pontosítása, személynevek, történelmi nevek írása; történelmi események, személyek szerepének kiegyensúlyozottabb bemutatása...; terminológiai egyeztetések; az álláspontok tisztázása területi, közjogi, etnikai kérdésekben, a magyar nép, illetve más népek történelmi szerepének, kulturális eredményeinek – a tantervi keretek közötti – lehetséges méltányolása...” Az eredeti jelentés a birtokomban van.

A minisztérium a kezdeményezőként fellépő és a konkrét munkát vállaló OPI-t bízta meg a tankönyvegyeztetések tartalmi lebonyolításával és programjainak a megszervezésével. Az Országos Pedagógiai Intézet korábbi tervének megfelelően létrehozta a nemzetközi

23 A tervezet hat pontban sorolta fel a siker feltételeit. Ezek egyikének az előzetes tankönyvcsere, a vélemények előzetes írásbeli cseréjét, a megfelelő szintű szakembereknek az anyagok alapján történő vitáját, s a meg-
egyezés gyakorlati továbbvitelének garanciáját tekintette. A Gosztonyihoz írt eredeti feljegyzés a birtokomban van.

24 Garamvölgyi Károly miniszterhelyettes eredeti, 1977. jan. 18-i levele a szempontokkal és a bizottságok névsorával, valamint az előkészítő megbeszélések kéziratossal feljegyzésével együtt a birtokomban van.

25 Az 1976. június 10-i jelentés egy másodpéldánya a birtokomban van.

tankönyvegyeztető főbizottságot, amelynek *Csoma Gyula* elnöke, én a titkára lettem. Ennek a főbizottságnak vált feladatává az egyes konkrét tankönyvi tárgyalásokat folytató delegációk személyi összeállítása. A minisztérium fenntartotta magának a jogot a bizottságok személyi összetételének és a megállapodás végső szövegének a jóváhagyására. Meg kell azonban mondanom, hogy a minisztérium mind a delegációk összetételét, mind a megállapodások, illetve a tárgyalásokról aláírt közös kommuniké szövegét minden esetben változtatlanul jóváhagyta. Sőt az 1980-as évek közepétől ezt a jogkört teljes mértékben átruházta az OPI főbizottságára. Ez annál is inkább ésszerű volt, mert valamennyi delegációban a partnerország történetével foglalkozó neves történelemtudósok működtek.

A munkálatok a hetvenes évek második felétől fellendültek. Már egy 1977. évi jelentés arról számol be, hogy tankönyveket cseréltünk a törökökkel, olaszokkal, dánokkal; svédekkel, belgákkal, bolgárokkal. A tankönyvcsomagokat a kijelölt delegációk elemezték, s észrevételeinket, javaslatainkat elküldtük azzal, hogy várjuk a másik országnak a mi tankönyveinkkel kapcsolatos recenzióit, s a kölcsönös véleményadás alapján készek vagyunk a tárgyalásokra. 1976-ban pedig a Szovjetunióval írtunk alá megállapodást.

Az 1980-as években kialakult légkör nagy reményekre jogosított. Sok országgal cseréltünk tankönyveket és véleményt, másokkal felújítottuk a megszakadt kapcsolatot, több esetben a delegációk megkezdték a tárgyalásokat, a konkrét egyeztető munkát. Véleményt, illetve recenziót cseréltünk 1982-ben az NDK-val, 1983-ban Törökországgal, elküldtük recenziókat 1985-ben Portugáliába, 1986-ban Angliába, Jugoszláviába, 1988-ban Spanyolországba, Hollandiába és Belgiumba. 1985-ben megkezdtük, majd 1987-ben folytatniuk az egyeztető tárgyalásokat a finnkel, amelyen a kérdések többségében sikerült lényegesen előre lépniük a tények pontosításában és értelmezésében. 1982-től 1986-ig a lengyelekkel, hasonlóan a bolgárokhoz, három-három delegációtárgyaláson egyeztetünk álláspontokkal, a tankönyvegyeztetések új momentumaként került felszínre annak vizsgálata, hogy a megtárgyalt dolgok mennyire mentek át a tankönyvírás gyakorlatába. A megállapodások ugyanis nem kötelezvényt, hanem ajánlást jelentettek a tankönyvkiadók és tankönyvírók számára. Ezért 1984–85-ben megismételtük a recenziót az osztrákokkal. Ez az akciónk teljes sikerhez, részletes megállapodáshoz vezetett.²⁶ Ennek a légkör is kedvezett nálunk a történelemszemlélet marxista görceinek oldódása. A tankönyvek kölcsönös vizsgálatánál arra kellett rádöbennünk, hogy most már lényegesen könnyebb kialakítani a közös álláspontokat, s toleranciával viseltetni a másik nézeteivel szemben. Ezzel a tanulsággal foghatunk hozzá az NSZK-magyar tankönyvi egyeztető tárgyalásoknak Braunschweigben. Ez azonban néhány kérdésben – pl. az első és a második világháború értékelései – keményebb diónak bizonyult. Ezért abban állapodtunk meg, hogy a vitás kérdéseket néhány tudományos szimpóziumon tisztázzák a két ország szaktudósai, s csak azután végezzük el a végső egyeztetést. Ezt a tervet a következő évek eseményei elsodorták.

Eddig az egyeztetések folyamatát ugyanis az OPI 1980. december 4-én kidolgozott, széles körben megvitatott, a minisztériummal egyeztetett szabályzata határozta meg.²⁷ Ezt a szabályzatot az 1980-as évek második felére korrigálták. Ezt nem csak az NSZK-magyar tárgyalásokon kialakult új forma, a tudományos szimpóziumok beiktatása, hanem más delegációk tapasztalatai is érezhetővé tették. Így pl. az 1986 őszi bukaresti vita. Itt bebizo-

26 Az osztrák-magyar tárgyalások teljes anyaga és a megállapodás szövege a birtokomban van.

27 Az ezzel kapcsolatos alapidokumentumok a birtokomban vannak: 1) Előterjesztés a bilaterális tankönyvi egyeztető tárgyalások továbbfejlesztéséről; 2) Emlékeztető az OPI 1980. dec. 4-én a bilaterális nemzetközi tankönyvegyeztetések kérdésében folytatott megbeszélésekről

nyosodott, hogy bizonyos empátia hiányában nem nélkülözhető az előzetes tudományos – s ez esetben politikai – konszenzus a megegyezés előtt. Ennek hiányában ezeknek a tárgyalásoknak csupán az lett az eredménye, hogy a román fél jegyzőkönyvben rögzítette „a magyar tankönyvek kijavítandó hibáit”, mi pedig ugyancsak jegyzőkönyvileg javasoltuk, hogy a további delegációülést az általunk legfontosabbnak tartott tíz kérdésben tudományos szimpózium előzze meg, s megbízták a román szaktudósokat 1987-re az első, Magyarországon rendezendő szimpóziumon való részvételre. Erre a nagyon barátságos búcsú után sohasem került sor.²⁸

Az utolsó delegációtárgyalásra 1988. szeptember 5–9. között került sor Moszkvában, ahol ekkor még az egész Szovjetunióra érvényes tankönyveket kíséreltük meg egyeztetni az ugyancsak monolitikus jellegű magyar tankönyvekkel.²⁹ Ez azonban partnereinknél a teljes eszmei és személyi elbizonytalanodás légkörében nem vezethetett eredményre. Már felerősödött az a tendencia – amit korábban a lengyel-magyar tárgyalások változó álláspontjaiban is érzékeltünk –, amely a történelemszemlélet megújítása folyamatának felgyorsulását jellemezte. A kérdés csak az volt, hogy ilyen körülmények között segítség-e, ha meghallgatjuk partnereinket, és segítjük egymást a másik félről vallott nézeti tisztázásában; vagy megvárjuk, amíg itt is, ott is kiforrnak az eredmények, s csak azután kezdünk hozzá közös dolgaink rendezéséhez. Kultúrpolitikánk az utóbbi megoldást választotta. Nem biztos, hogy bölcsen.

SZABOLCS OTTO

²⁸ A recenziók, a tárgyalás teljes anyaga és a zárójegyzőkönyv, továbbá az üggyről készült összes jelentés a birtokban van.

²⁹ A szovjet-magyar tárgyalások teljes anyaga a birtokban van.

JEGYZET

A tankönyvügy az oktatási szféra talán legszerteágzóbb, s a társadalom többi alrendszerével a legtöbb kapcsolatot mutató eleme. Általában külön szokták leírni azoknak az országoknak – a porosz típusú oktatási rendszerrel rendelkező országoknak – a tankönyvügyét, ahol a kiadás ill. a használatbavétel állami engedélyköteles, és külön azokról, ahol csupán a tankönyvpiac által meghatározott. Alábbiakban ennek ellenkezőjére teszünk kísérletet.

Ugyanis: a tankönyvkiadás, elfogadás, bevezetés – mivel az oktatási rendszerben közvetített műveltséganyag legfontosabb hordozója a tankönyv – minden politikai rendszerben kulcsfontosságú politikai kérdés. Kinek a joga – és kinek a lehetősége – a tankönyvkiadás, az ehhez szükséges tőkét a szabad piac biztosítja-e vagy az állam, s ha az utóbbi, milyen döntési mechanizmusban – politikai kérdés. Az oktatási rendszer egész működésével összefüggésben van, hogy a tankönyvek egyenként adatnak-e ki, vagy tankönyvcsomagként: hogy ezek egy-egy tantárgy négyéves tevékenységének lefedése révén válnak-e csomagokká, vagy egy-egy iskolatípus valamennyi tankönyve összehangolódik egy-egy kiadónál vagy egy hivatalban.

A tankönyvírás – különösen ahol a nem teljesen „szabad” piac, hanem állami monopólium, vagy néhány nagy kiadó hegemóniája jellemző – már önmagában is rendkívül jelentős jelenség. A tankönyvírás – a nagy kiadók, vagy állami hivatalnokok preferenciái által irányítottan – hol a „tudósok” hol a „gyakorló tanárok” tevékenysége. Másféle tankönyv, másféle tanulászervezési logika következik egyik, s más a másik esetben.

A kiadó – vagy az állam – már ebben a szakaszban meghatároz bizonyos feltételeket, melyeket piaci, politikai, pedagógiai megfontolások, és a mögöttük lévő szakmai-politikai csoportok érdekei indokolnak. A könyv terjedelme meghatározhatja, hogy az egyenlőségelvű, vagy az elitista oktatáskoncepció szolgálatába áll; a kiállítás minőségétől függő ára társadalom- és üzletpolitikai kérdés.

A tankönyvírók kiválasztása – ha már eldőlt, hogy a tankönyv belső logikája a „tudomány” vagy a tantárgymetodika szerint szerveződik-e – egy tudományterületen, egy-egy pedagóguscsoporton belül újabb politikai harcok tárgya. A kisgyermekkor tankönyveinél összeütköznek az egyes pszichológiai és pedagógiai ágazatok hívei, a kísérletezők és a (különböző értelemben vett) tradicionalisták. A 10–18 éves korosztálynak szóló tankönyveknél – a fentiekben kívül – összeütköznek a szűken vett tudományágisá-

Kemény érdekcsoportként léphetnek fel az „új” tudományágak képviselői (egyetemek, akadémiai intézetek, szakfolyóiratok, tudományos társaságok). A szociológiától az ökológiáig erős csoportok követelnek maguknak (szempontjaiknak, elítjüknek) helyet a tankönyvírók között, a tankönyvekben. Néha maguktól a „kísérleti” tankönyvektől remélik, hogy a tudományágat önállóként beemelik majd az iskolába, máskor, ellenkezőleg, meglévő tárgyak rendező elvévé kívánják tenni paradigmájukat.

Amint egy-egy tankönyv szerzői gárdájánál kialakul a tudományágon kívüli és belüli erők aránya, megindul a többé kevésbé nyilvános szakmai-politikai vita a tankönyvön belül az egyes ismeretek arányáról, a tankönyv szemléletéről, majd az egyes kérdésekben elfoglalt álláspontjairól. Szakmapolitikailag, tudomány-szociológiailag sőt ideológiatörténetileg relevánsak a viták az egyetemes és nemzeti ismeretek arányáról, az európai és Európán kívüli ismeretek arányáról – legyen szó irodalomról, történelemről, földrajzról, művészettörténetről, filozófiáról. A természettudományok tankönyvei a *kubni* értelemben vett tudományos forradalmak előtti vagy utáni paradigmájuk szerint épülnek fel. Számos értelmiségi csoport számára egzisztenciális kérdés, hogy tudományfelfogásuk, világképük milyen mértékig lesz egy-egy tankönyv vezérlő paradigmája, vagy akár kiegészítő eleme.

A tankönyvek – akár csak az egyetemi kézikönyvek a tudomány fejlődését – orientálhatják mind a legszélesebb rétegek, mind a középosztály kultúráképét, nemzeti identitását, világszemléletét. Ez radikálisan hathat e csoportok politikai magatartására, fogyasztói szokásaira, s különösen a kulturális termékek fogyasztására.

Minden európai/észak-amerikai ország – és ez alól a volt államszocialista országok sem voltak kivételek – értelmiségi, politikai közvéleménye erősen megosztott a történeti-politikai-irodalomtörténeti-művészeti kérdések megítélésében. Kétségtelenül sajátos vonása volt az államszocializmusnak, hogy politikai viták történeti mezben játszódtak le, de a történeti-irodalmi jelenségeket értékelő tankönyvek továbbra is az érdeklődés középpontjában maradtak. S ha Európa nyugatibb felére tekintünk, ott is rendszeresen fellángolnak a – nem szakmai közvéleményt is megrázó – „másod-viták” a holocaust-vita, a posztmodern-vita, a neoavantgarde-vita, a kolonializmus-vita, vagy épp a francia forradalom, a német háborús célok tankönyvi lecsapódásairól. S ha Európa országaiban elfogadott is a